

Олена Михайлівна Гомонюк,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології та педагогіки
Хмельницького національного університету

РИТОРИЧНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЯК ОДНА ІЗ СКЛАДОВИХ ЙОГО ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Сучасному вищому навчальному закладу необхідні викладачі, які не тільки вміють думати, але й здатні висловлювати свої думки, говорити, породжувати власні смисли педагогічної діяльності, вчити мислити, відчувати, емоційно переживати і говорити студентів. Ці ознаки характеризують одну із складових професійно-педагогічної культури викладача – риторичну культуру, що забезпечує способи культурної мовної взаємодії суб'єктів освітнього процесу. У статті розкрито теоретичні положення, що розкривають сутність поняття «риторична культура», його структуру, співвідношення із суміжними поняттями.

***Ключові слова:** професійно-педагогічна культура, риторична культура, майбутній викладач.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. З усіх видів професійної та інтелектуальної діяльності найбільше на формування й розвиток особистості впливає педагогічна діяльність, у котрій формується, розвивається й реалізується педагогічна культура. Культура професійної діяльності майбутнього викладача виявляється через його загальну культуру. Однією з інтегральних характеристик його особистості є професійно-педагогічна культура (далі – ППК), важливою складовою якої є риторична культура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. У наукових дослідженнях, що стосуються проблем риторики, неодноразово вказувалося на необхідність формування риторичної культури майбутнього педагога

(Л. Аксьонова, Я. Білоусова, С. Іванова, Н. Купина, В. Маров, Т. Матвєєва, С. Мінеєва, А. Первушина, Л. Ткаченко, О. Юніна та ін.).

Мета статті – розглянути теоретичні положення, що розкривають сутність поняття «риторична культура», його структуру, співвідношення із суміжними поняттями.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науково-педагогічних працях домінує думка про педагогічну культуру фахівця, що виявляє його прагнення до безперервного вдосконалення своєї діяльності та особистості. Вона є нормою діяльності, поведінки й комплексною програмою його подальшого розвитку. Тобто, це поєднання реальності й ідеалу в діалектичній єдності.

У педагогічній культурі втілені історично перевірені передові традиції педагогічної науки й практики, а також сучасні вимоги до вчителя й вихователя. Це гармонійно розвинені інтелектуальні, емоційні, естетичні та етичні якості й прояви педагога, що дозволяють йому орієнтуватися в оточуючій його дійсності.

Підґрунтям педагогічної культури служить загальна культура – рівень освіти, характер світогляду, ставлення до праці, загальна вихованість, коло інтересів і запитів, норми повсякденної поведінки.

Поняття «педагогічна культура вчителя» є частиною педагогічної культури як суспільного явища, ґрунтується на спеціальній і педагогічній освіті та передбачає високий рівень професійної діяльності.

У дослідженнях В. Беніна, Є. Бондаревської, Г. Ріzza проблема педагогічної культури розглянута на індивідуальному та суспільному рівнях. Це дозволяє авторам віднести її до частини загальнолюдської культури, котра об'єднує всі досягнення суспільства у сфері педагогічної праці, педагогічної теорії, педагогічних навичок вихователів і весь комплекс матеріального забезпечення педагогічного процесу [2; 4; 9].

На думку В. Беніна, педагогічна культура – інтегративна характеристика педагогічного процесу, що охоплює єдність як безпосередньої діяльності людей

з передачі накопиченого соціального досвіду, так і результати цієї діяльності, закріплені у вигляді знань, умінь, навичок і специфічних інститутів такої передачі від одного покоління до іншого [2, с. 23].

У сучасних дослідженнях педагогічної культури виділяють діяльнісний (Л. Архангельський, А. Міщенко, В. Сластьонін, С. Смірнов та ін.), індивідуально-особистісний (С. Єлканов, І. Зимняя, І. Котова, Н. Кузьміна й ін.), інтегративний (І. Казимирська, В. Наумчик, О. Савченко), системно-структурний (Л. Вікторова, Д. Зинов'єв, В. Фокін), культурологічний (І. Ісаєв, Н. Костіна), ціннісний й особистісно-зорієнтований підходи (І. Бех, Є. Бондаревська, Т. Белоусова, С. Кульневич, Г. Максимова, Л. Сухорукова та ін.).

Як у наукових, так і в публіцистичних зарубіжних та вітчизняних дослідженнях часто використовуються поняття «майстерність викладача», «професійно-педагогічна майстерність», «педагогічний талант», «кваліфікація викладача», «професійна компетентність викладача», «педагогічна (професійно-педагогічна) культура» та ін. В основі розмежування цих дефініцій лежать три фундаментальних відношення будь-якого педагогічного процесу, розкриті в працях Є. Бондаревської, В. Гриньової, О. Газмана, С. Кульневича, К. Роджерса: ставлення вчителя до навчального змісту, до учня й до самого себе. Тому очевидним є зв'язок понять «педагогічна культура», «професійна культура», «професійно-педагогічна культура», «педагогічна майстерність», «культура особистості» і «загальна культура».

Покликання кожного викладача – педагогічна праця, складовими якої є педагогічна діяльність, педагогічне спілкування на професійному рівні, особистість як суб'єкт діяльності й спілкування. Саме тому у своєму дослідженні ми дотримувалися поняття «професійно-педагогічна культура».

З огляду на структуру та функції дефініції «професійно-педагогічна культура» деякі вчені виділяють її компоненти в самостійні субкультури, котрі вивчають окремо. Зокрема, методологічна (В. Буряк, В. Сластьонін, І. Ісаєв, В. Краєвський), управлінська (В. Ткач), історико-педагогічна (А. Колосова,

Л. Пуховська, О. Сухомлинська), морально-естетична (Е. Гришин, Н. Крилов, А. Щербо), технологічна (Н. Левина), духовна (Ю. Рябов, Б. Вульфів), фізична (Н. Віленський, Е. Вільчковський, О. Пономаренко), політична (Н. Крилова), філософсько-світоглядна (Ю. Галатюк, І. Зязюн, В. Кудін, В. Лутай, І. Слісаренко, В. Лисенко), інтелектуальна (Г. Железовська), інноваційна (Л. Борисова, В. Носков, О. Шестопалюк), інформаційна (Р. Гуревич, Н. Джинчарадзе, М. Жалдак, А. Коломієць), культура педагогічного менеджменту (В. Симонов), а також етична (В. Білоусова, Г. Васянович, А. Гусейнов, В. Кудін, А. Щербо), креативна (О. Акімова, О. Куцевол, С. Сисоєва), морально-естетична (Е. Гришин, М. Лещенко, К. Лесик, Г. Тарасенко), комунікативна (Н. Бабич, Л. Барановська, М. Василенко, М. Ісаєнко, А. Мудрик, О. Попова) та ін. У цих дослідженнях педагогічна культура розглядається як частина загальної культури викладачів, що виявляється в системі професійних якостей і специфіці педагогічної діяльності.

Особливості розвитку професійно-педагогічної культури майбутнього викладача зумовлюються його індивідуально-творчими, психофізіологічними та віковими характеристиками, соціально-педагогічним досвідом.

Однією із складових професійно-педагогічної культури є риторична культура. Адже вона містить систему норм, оволодіння якими озброює викладача способами навчання, що узгоджуються з реалізацією цілей і завдань вітчизняної освіти та способами культурної мовної взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

Сучасну людину неможливо уявити поза спілкування з оточуючими людьми. Зокрема, і від інженера, технічного фахівця, вимагається вміння ефективно спілкуватися з людьми, налагоджувати конструктивні стосунки в колективі, бути грамотним психологом, знаходити партнерів, співпрацювати з ними, контактувати з іншими – тобто активно спілкуватися. Відсутність навичок спілкування не раз ставило в незручне становище навіть того, хто у своїй галузі вважається професіоналом.

Відродження риторики як галузі науки і як навчального курсу зумовлено низкою обставин. Але, перш за все, новий курс риторики – це прояв справжньої гуманізації освіти, уваги до активної особистості, яка володіє новими формами мовного спілкування вже на етапі вузівського навчання.

Сучасному вищому навчальному закладу необхідні викладачі, які не тільки вміють думати, але й здатні висловлювати свої думки, говорити, тобто породжувати власні смисли педагогічної діяльності, вчити мислити, відчувати, емоційно переживати і говорити студентів.

Навчитися говорити можна, лише навчившись мислити і відчувати. Для того щоб учіння і поведінка студентів стали гуманнішими, творчими, що відповідають їх людській, а не механічній природі, необхідна зміна режиму їх свідомості. З режиму «знання», відображення (повторення, відтворення переданих педагогом знань і досвіду поведінки) воно має бути переведено в режим творчого виробництва власних смислів і досвіду – осмислення і усвідомлення учіння, поведінки, мовної культури. Необхідно також «самоперебудувати педагогічне мислення і всю діяльність, пов'язану з мисленням і мовленням» [5].

Теорією, з позицій якої можливий аналіз сучасних тенденцій розвитку вищої школи, спрямованих на формування особистості майбутнього викладача, є концепція діалогу культур, основні положення якої розробив М. Бахтін. Його послідовник М. Біблер поняття «культура» розуміє, як:

1. Форму спілкування людей різних культур, форму діалогу; «культура є там, де є дві (як мінімум) культури», «самосвідомість культури є формою її буття на межі з іншою культурою» [3, с. 85];
2. Механізм самодетермінації особистості, з притаманною їй історичністю та соціальністю;
3. Форму набуття, сприйняття світу вперше.

Це розуміння та осмислення культури пов'язане з поняттям «особистість», адже культура є породженням людини і властива тільки їй. Вона

з'являється на світ як індивід і тільки у взаємодії із середовищем, у спілкуванні з іншими людьми він набуває якісні характеристики, стає особистістю.

У філософії М. Бахтіна є ключове поняття «інший» (співрозмовник, супротивник). Особистість стає особистістю та пізнає себе як таку у відповідності з іншим. Для особистості культура виступає як «форма самодетермінації індивіда в горизонті особистості, форма самодетермінації нашого життя, свідомості, мислення...» [1, с. 289]. Підґрунтям вчинків, дій людини як особистості, спрямованих одночасно зовні, на інших і всередину, на себе, є свобода, що визначає самодетермінацію особистості. Вона реалізує її життєдіяльність (регулятивна функція культури) та дозволяє людині виробити ідею про себе.

Проте самодетермінація індивіда в горизонті особистості в культурному контексті можлива лише через діалог. Розуміння культури в контексті діалогу передбачає наявність спілкування з самим собою як з іншим. Внутрішній мікродіалог – складова частина ідеї діалогу культур. Спілкування з іншим через твір, текст і є мікродіалогом у Великому часі культури.

Розглядаючи людину як об'єкт окультурення, В. Біблер відзначає, що якщо до ХХ століття між феноменами культурами, освіти, просвіти не існувало принципових відмінностей, то в наш час у свідомості багатьох людей між ними утворилась безодня [3, с. 31]. «Нашому розуму, відзначає В. Біблер, – чомусь стало необхідно помічати цю відмінність, наполягаючи на ній, осмислювати її. «Людина освічена» або «людина просвічена» – ці визначення все більш різко розуміються не тільки як відмінні один від одного, але ще більш відмінні від визначення «людина культурна» [3, с. 31].

В процесі діалогу легко помітити настрій співрозмовника, дізнатися його думки і дозволити будь-які розбіжності. Отже, в сучасному ВНЗ в контексті професійно-педагогічної культури треба сформувати один із рівнів її реалізації – риторичну культуру.

Риторична культура сприяє формуванню у майбутнього викладача світоглядних домінант, що пов'язані з діалогічним способом сприйняття світу,

установкою на діалог, на партнерські взаємини зі студентом, на толерантність до іншої думки.

Риторичну культуру науковці розуміють в широкому сенсі як «гуманістичну культуру в цілому, переведену в форму мовної діяльності, спрямовану на пошук істини, вдосконалення та духовне збагачення особистості» [8, с. 10]. У вузькому сенсі риторичну культуру визначають як «культуру мисленнево-мовленнєвої діяльності – думка – слово – вчинок» [11, с. 87].

У перекладі з латинської мови (*communicatio*) «комунікація» означає «повідомлення», «передача», іншими словами – надаю зміст даній взаємодії.

Дослідження науковців переконують, що комунікативні уміння пов'язані з організацією взаємин, взаємодії в системі «людина – людина» і є властивістю особистості, що заснована на вольових якостях і характерологічних рисах, здібностях, набута на основі раніше одержаних знань і навичок досвіду та виявляється в умінні виконувати комунікативну діяльність у нових умовах. Володіння комунікативними уміннями переводить процес спілкування із стихійного у керований [7, с. 3–23].

У процесі навчання необхідно прагнути, щоб педагогічна діяльність набула в свідомості студента соціальну значущість і стала для нього особистою цінністю. Удосконалення професійної підготовки майбутніх викладачів передбачає цілеспрямовану й систематичну роботу з формування властивостей й якостей особистості, знань, умінь, навичок, що відповідають характеру вимог до майбутньої професійно-педагогічної діяльності.

Вважаємо, що у майбутніх викладачів необхідно сформувати такі види здібностей: спеціальні здібності з основ педагогічного такту; загальні здібності з культурно-освітньої й професійної діяльності; організаторські здібності, що виявляються в швидкості орієнтування в соціально-педагогічних ситуаціях, гнучкості розуму, товариськості тощо.

Риторичні настанови Квінтіліана, класика античної риторики, вважаються першою працею із загальної педагогіки. Риторика, в основі якої лежить

діалектичне, критичне, творче мислення, вимагає від того, хто створює мовлення, постійного морального, духовного та інтелектуального вдосконалення, прагнення до досягнення глибин загальної та національної культури у всій її повноті. Заняття риторикою активно сприяють цьому процесу [5].

Крім того, актуальність оволодіння риторичною культурою, її нагальна необхідність для професійної підготовки майбутніх викладачів технічних університетів зумовлена тим, що за останній час можна відзначити явне зниження рівня їхньої мовленнєвої культури, загальної девальвації духовних цінностей, неповагу до класичних традиційних норм мови. Тому базовим елементом професійної підготовки майбутніх викладачів мають стати знання та навички, що сприяють усвідомленню себе як особистості та індивідуальності, яка розуміє закономірності мовленнєвої діяльності й володіє способами регуляції поведінки і стосунків в людській спільноті.

Риторична культура є обов'язковою складовою педагогічної підготовки викладача вищої школи, що містить в собі такі компоненти: проектування риторичної ситуації; усвідомлення, формування та реалізація риторичного завдання; здійснення риторичної рефлексії.

До складових риторичної культури педагога належать:

- концептуальна – це вміння всебічно аналізувати предмет дослідження і вибудовувати систему знань про нього;
- моделювання аудиторії – це вміння вивчати різні типи аудиторій на основі соціально-демографічних, соціально-психологічних та індивідуально-особистісних ознак;
- стратегічна – являє собою вміння розробляти конкретну програму дій на основі створеної концепції і з урахуванням психологічного портрета аудиторії;
- тактична – це вміння грамотно аргументувати, а також активізувати розумову і чуттєво-емоційну діяльність аудиторії. Її метою є створення в процесі спілкування суб'єкт-суб'єктних взаємин.

- мовна – це вміння володіти дієвим, ситуативним, нормативним мовленням.
- ефективна, успішна комунікація – це вміння встановлювати, зберігати і закріплювати контакт з аудиторією як необхідна умова успішної реалізації продукту діяльності мислення та мовлення.
- системно-аналітична або рефлексивна – це вміння аналізувати одержаний результат: що вийшло, що не вийшло, причини невдач, пошук розв’язання в досягненні бажаного результату [10].

Талант і майстерність, як головні умови успіху в будь-якій діяльності, розмежовує А. Макаренко і переконує, що «майстерність це те, чого можна домогтися, і як може бути відомий майстер – токар, чудовий майстер, – лікар, так повинен і може бути чудовим майстром педагог...» [8, с. 214]. Знаний педагог упевнений, що «педагогічна майстерність полягає і в постановці голосу вихователя, і в умінні керувати своїм обличчям» [8, с. 246].

Отже, А. Макаренко у своїх наукових працях підкреслював зв’язок між рівнем освіченості, загальною культурою й рівнем риторичної культури педагога. Якісна реалізація соціального замовлення, соціальних потреб суспільства залежить від результатів функціонування та розвитку системи освіти. Тому визначення цілей і завдань навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах передбачає формування особистості майбутнього викладача з високим рівнем професійно-педагогічної культури, що забезпечує вихід за межі нормативної діяльності, здатність створювати й передавати цінності, особистісний розвиток.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Риторична культура як складова професійно-педагогічної культури сприяє духовному вдосконаленню людини, її залученню до фундаментальних цінностей загальної культури. Тому вона є обов’язковою частиною психолого-педагогічної підготовки майбутнього педагога вищої школи.

Перспективою подальших досліджень є вивчення таких питань, як змістовно-технологічне забезпечення формування риторичної культури

майбутніх викладачів; зарубіжний досвід формування риторичної культури майбутніх педагогів вищої школи.

Список використаної літератури

1. Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1979. – 412 с.
2. Бенин, В. Л. Теоретико-методологические основы формирования и развития педагогической культуры : дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Бенин Владислав Львович. – Екатеринбург, 1996. – 274 с.
3. Библер, В. С. Михаил Михайлович Бахтин, или Поэтика и культура / В. С. Библер. – М. : Прогресс. 1991. – 176 с.
4. Бондаревская, Е. В. Педагогическая культура учителя в системе личностно-ориентированного образования [Текст] / Е. В. Бондаревская, Г. П. Богомолова // Инновационная школа. – 1997. – № 2. – С. 81–85.
5. Иванова, С. Ф. Искусство диалога, или Беседы о риторике Издательство: Пермь: Западно-Уральский учебно-научный центр, 1992. – 204 с.
6. Колесникова Л. Н. Риторическая личность преподавателя-филолога в контексте профессиональной культуры. В 3-х томах. – Орел, 2007.
7. Ломов Б. Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии / Б. Ф. Ломов. – М., 1991. – С. 109.
8. Марченко О. И. Тривіальна Риторика. Логос. Этос. Пафос. – С-Пб., 2001.
9. Ризз, Г. И. Размышления о педагогической деятельности, культуре, мастерстве [Текст] / Г. И. Ризз // Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 114–116.
10. Сапунова, И. А. Риторическая культура современного педагога как фактор успешности его деятельности / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sapunova58.narod.ru/sa-rk_udp.htm.
11. Юнина Е. А. Педагогическая риторика : Учеб. пособие / Е. А. Юнина ; Изд-во Перм. обл. ин-та повышения квалификации работников образования. – 1995. – 108 с.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2015

Гомонюк Е. М. Риторическая культура будущего преподавателя как одна из составляющих его профессионально-педагогической культуры

Современному высшему учебному заведению необходимы преподаватели, которые не только умеют думать, но и способны выражать свои мысли, говорить, порождать собственные смыслы педагогической деятельности, учить мыслить, чувствовать, эмоционально переживать и говорить студентов. Из всех видов профессиональной и интеллектуальной деятельности больше всего на формирование и развитие личности влияет педагогическая деятельность, в которой формируется, развивается и реализуется педагогическая культура. Культура профессиональной деятельности будущего преподавателя проявляется через его общую культуру. Одной из интегральных характеристик его личности, как показывает исследование, является профессионально-педагогическая культура (ППК), важной составляющей которой является риторическая культура. Ведь она содержит систему норм, овладение которыми вооружает преподавателя способами обучения, согласующимися с реализацией целей и задач отечественного образования и способами культурного речевого взаимодействия субъектов образовательного процесса. В статье раскрыты теоретические положения, раскрывающие сущность понятия риторическая культура, его структуру, соотношение со смежными понятиями.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая культура, риторическая культура, будущий преподаватель.

Gomonyuk O. M. Rhetoric Culture of Prospective Teachers as a Constituent of their Professional and Pedagogical Culture

Contemporary higher educational institutions require teachers possessing the ability of expressing their opinions as well as the ability of thinking. Thus, they should also be able to speak out that is to breed their own meaning of pedagogical activity, to teach their students thinking, giving emotional feedback and expressing their own ideas.

The kind of professional and intellectual activity having the strongest influence on forming and developing one's personality is pedagogical activity, which enables to form, develop and realize his pedagogical culture. A prospective teacher's professional activity culture is revealed via his general culture. As the research proves, one of integral characteristics of his personality has been professional pedagogical culture (PPC), rhetoric culture being its important constituent as it contains the system of norms, which provide a teacher with ways and means of teaching. It coincides with realization of goals and objectives of Ukrainian education as well as with means of cultural verbal interaction between participants of educational process.

Revival of rhetoric as a branch of science and as an academic subject is determined by a number of circumstances. On the other hand, a new course of rhetoric is an example of real humanization of education with view of respect to active personalities who possess new forms of verbal communication at the level of higher education.

It's possible for a person to learn how to speak out when he/ she can think and feel. To make one's course of studies and behavior more humane and creative, thus making them correspond to human versus mechanical nature, it's necessary to change their conscience. It must be changed from the mode of "knowledge", reflection (repetition, reproduction of knowledge and experience of behavior translated by a pedagogue) to the mode of creative production of one's own meanings and experience that is thinking over and acknowledging his studies, behavior and verbal culture.

The process of education must be directed towards pedagogical activity gaining social importance for students' awareness and becoming their personal value. Improving prospective teachers' professional training presupposes directed and systematic work, the goal of which is forming their personal qualities and features, as well as their knowledge and skills corresponding to requirements of their future professional and pedagogical activity.

Moreover, actuality of mastering rhetoric culture and its urgent necessity for prospective teachers of technical universities is determined by the fact that their verbal culture has decreased and their moral values have declined recently. Generally, traditional classical norms of the spoken language have been neglected. That's why knowledge and skills contributing to students acknowledging their personality and individual character should become the basic element of their professional training. They should understand peculiarities of verbal activity and master the ways of one's behavior regulation as well as inter-personal relations in human society.

Rhetoric culture is a compulsory constituent of prospective academics pedagogical preparation. It contains such components as projecting a rhetoric situation; acknowledging, forming and realizing a rhetoric task; performing rhetoric reflection.

The article presents theoretical points that explain the meaning of the term "rhetoric culture", its structure, and its correlation with related notions.

Keywords: *rhetoric culture, prospective teachers, professional and pedagogical culture.*